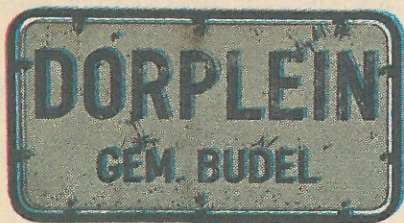

• Het 'project' Dorplein omvatte destijds ook de aanleg van een dorp. Het gewone werkvoik werd in blokken ondergebracht, het kader in vrijstaande woningen.

DORPLEIN EN DE FABRIEK ZITTEN AAN ELKAAR VAST

Het dorp heet naar de fabrieksdirecteur. Hij was de man die het dorp stichtte. Zo doende werd de fabrieksschouw hoger dan de kerktoren. De directeur bouwde huizen voor z'n arbeiders en een grote kantine, maar ook een gevangenis 'Le prison'. Hij nam de pastoor in dienst en liet de nonnen voor de wasserij en de kleuterschool zorgen. 'Een sociaal man', zeggen ze nu nog in het dorp.

Door Paul de Schipper

In het voorjaar van 1907 zit Drieske Bax elke dag op z'n knieën op de Kempense hei, achter een lange tafel. Hij draait bakstenen om.

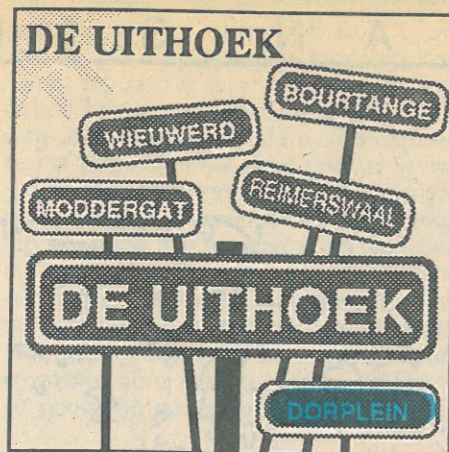
Dat is z'n werk, stenen draaien.

Achter hem stamp het paard van 'de meuleman'. Met eindeloze rondjes houdt het beest de lemmolen aan de gang.

„Bij de steenovens verdiende je een franc per dag. Dat was twee kwartjes. Toen ging ik naar de fabriek van meneer Dor. Vader stond aan de zinkoven. Ik was veertien en ik ben van '95, dus dat is in 1909 geweest. D'r was niks anders. Daar kreeg ik ook twee kwartjes, maar dan had je wel het hele jaar werk”.

Niet de taaie Drieske, maar Hussein uit Mogadishu is de eerste die ik tegenkom in Dorplein. Een oude Afrikaanse dictator ontvoerde zijn vader en daarom zit hij nu op een bankje in de zon in Dorplein. Hij woont in 'De Cantine'. WVC-ambtenaren hebben er een mooi bord opgehangen: 'De Kempense Veste', maar voor de Dorpleiners blijft het de Cantine. En dat vreemde volk? Nou ja. De Cantine.

Daar begint het verhaal van Dorplein. Het is rond 1890. De Industriële Revolutie beroert de Belgische Borinage en het

Tijden veranderen. De fabriek is overgenomen, het gif uit de schouw zit nu in de grond. Het moet eruit. Dat geeft ruzie en jaloezie, want de een krijgt meer geld dan de ander. Het dorp heeft geen centrum. In de mooie kantine wonen nu asielzoekers. Alleen 'Le prison' is er nog, twee lege cellen. Daaromheen bielen en vogelkooitjes, opgeslagen attributen uit de omgeploegde giftuintjes. Dat is de erfenis van de zinkfabriek van meneer Dor. Het verhaal van Dorplein, een wonderlijke uithoek in zuid-oost-Brabant.

land rond Luik. Waalse groot-industriëlen zoeken ruimte om hun metallurgie uit te breiden. Ze verkennen de Kempen.

Op het eind van de negentiende eeuw houden de bewoners van deze uitgestrekte heidevelden schapen of werken in de steenovens. Ze eten tweemaal daags brood en karnemelkse pap. In hun schaarse vrije tijd vermaken ze zich met rikken en kruisjassen.

De ingenieurs Lucien en Emile Dor uit Luik gaan op stap in in de buurt van Budel. Hun oog valt op ruim 600 ha heide en vennen ten zuiden van het dorp. Daar willen ze hun zinkfabriek stichten, een goede plek, tussen de Zuid-Willemsvaart en de spoorlijn Mönchengladbach-Antwerpen 'de IJzeren Rijn'.

Op 20 september verkoopt de gemeente Budel de grond. De investeerder is verplicht een lagere school te bouwen en de onderwijzers te betalen. Budel vangt 24.000 gulden en is blij met de werkgelegenheid. Zo start de bouw van de Société Anonyme des Zincs de la Campine.

Grootse aanpak

Emile Dor pakt het 'projet de Dorplein' groots aan.

Elke dag gaan metselaars en opperlui van Budel tot Nederweert op hun klom-

De ijzeren greep van zink

pen naar de hei. Daar bouwen ze de eerste zes zinkovens. Al in 1893 wordt het eerste zink getrokken en werken er 150 arbeiders. Omdat de voertaal in de eerste jaren Frans is, zijn er tolken nodig. De boekhouding zal tot 1970 in het Frans worden gevoerd.

Het 'projet' omvat ook de aanleg van een dorp met woningen voor employeés en arbeiders: vrijstaand voor het kader, blokken voor het vulgus profanum.

Het Sint Jozefhotel wordt het huis voor ongehuwde arbeiders. Het heet al gauw de Cantine. Het is een vierkant gebouw met een binnenplaats als een voetbalveld. Daar zal zich de komende honderd jaar het sociale leven van Dorplein afspeelen.

In de Cantine vestigt Emile Dor een café-restaurant, een kruidenier, een pension, een theater, een wasserij, een bakkerij, een kapel en een ziekenzaal. Nonnen zorgen voor de bewaarschool. Ter ere van de stichters geeft de gemeenteraad van Budel in 1893 de nederzetting de naam Dorplein.

Een kapel in de Cantine doet dienst als dorpskerk, maar er is ook een fabriekskapel in de gang van het kantoor. De zinkfabriek is een volcontinu-bedrijf en dat betekent op zondag werken, maar tussendoor wel naar de mis!

Levend verbrand

„Dat alles droeg er toe bij dat naast de brandende zinkovens de vlam van het geloof levendig gehouden werd tot loochenstraffing van de bewering dat godsdienst en zware industrie elkaar niet verdragen”, aldus de toenmalige fabriekspastoor.

De wisselvalligheid van de wereldeconomie laat 'de zink' niet onberoerd, maar toch werken er in 1914 al 950 man. Onder hen ook Drieske Bax. In een moltonhemd met een voorschoot om staat hij ovens te vullen met zinkerts.

Slecht werk? Niet voor niets heet een van de afdelingen in die dagen 'de stille dood'.

„D'r zijn mensen levend verbrand”, zegt Drieske „je moest met een lepel die ovens vullen. Deed je het niet goed dan raakten de pijpen verstopt en begon die gloeiende zinkerts druk op te bouwen. Die kwam eruit langs de open kant uit en daar stond jij”.

„Ik weet nog de zomer van 1911, bloedheet. Aan oven 4 was het zo heet dat de mensen voor de oven van hun zelleven

• Drieske Bax (95): „D'r is niemand die zoveel vuiligheid gegeten heeft als ik”.

vielen en met water bijgebracht moesten worden. We droegen ze naar buiten en Lucien Dor riep 'water, water, die mannen gaat dood”.

Drieske en z'n maats gebruiken natte gemaakte zakdoeken als gasmasker: „D'r is niemand die zoveel vuiligheid gegeten heeft als ik”.

Cadmium, zwavelzuur, nitraatdampen, de oude 'zinktrekker' spot met alle milieunormen. Hij is 95, klopt op z'n longen: „Ik heb een goeie blaasbalg”.

Bijna honderd jaar zegent 'de zink' van de Waalse familie Dor het dorp, een perfecte huwelijk van God en Mammon.

„Alleen als de mis te lang duurde, schraapte de directeur 'Hmmm, hmmm'. Dat was een teken dat de pastoor maar moest stoppen. D'r moest gewerkt worden”, zo herinneren Dorpleiners zich.

Dorplein is een dorp met Waalse architectuur. De broers Dor hebben het altijd gezien als een sociaal project: een dorp met regels en wetten van de fabriek. De gemeente Budel heeft er nog maar recentelijk iets te vertellen.

'Slippen' Toon, zo heet in die dagen het gezag! 'Slippen' Toon doet de bedrijfsbewaking, maar is ook de fabrieksveldwachter en als het kermis is, steekt hij dronken arbeiders in Le Prison.

Wie naar 'de zink' gaat, verkoopt zich aan de zink, werkt zich grijs voor 'de zink', maar krijgt er ook wat voor terug: gratis kolen, gratis elektriciteit en een verzorging tot aan de dood.

Sociaal en feodaal. De oude Drieske Bax: „Als er zondagsavonds extra mannen nodig waren voor de ovens, dan moest ik het dorp in. Ik was ovenopzichter en waar licht brandde haalde ik 't volk naar buiten. Als er gewerkt moest worden, had je maar te komen”.

„De familie Dor beschouwde het dorp als particulier eigendom”, zegt Adriaan

van der Wal, VVD-raadslid van de gemeente Budel. Hij is er in '65 komen wonen 'als tweede niet-katholiek': „De fabriek hield op alles toezicht. Kerkelijk en sociaal leven stond in dienst van 'de zink'. De fabriek wees je huis aan en je plaats in de dorpsmaatschappij. Het enige wat ze niet bepaalden was met wie je mocht trouwen”.

De tijden veranderden. De gebroeders Dor overleden. Het meerderheids-aandeel in de fabriek kwam via allerlei fusies uiteindelijk in handen van Shell-dochter Billiton. Het bedrijf heet nu Budelco.

Moskee

In 1973 zijn de huizen verkocht aan de bewoners.

De Cantine is ontmanteld en verkocht aan een makelaar.

De akoestiek van de theaterzaal is zo goed, dat Johnny Hoes er in de jaren '60 z'n platen opnam. Aan de muur hangen nog vergeelde lp-hoezen van het Telstar-label van de Zangeres zonder Naam en de 'De Harmonica-Boys'. Nu speelt er soms een bandje van asielzoekers.

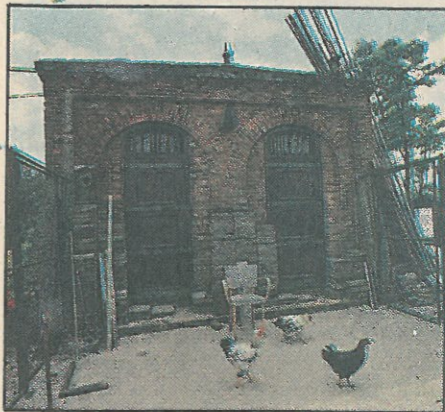
De binnenplaats van de Cantine is het domein van zwarte kleuters en konijnen. Op de deur van de kapel hangt een bordje 'moskee', maar binnen staat nog steeds de biechtstoel.

Achter de Cantine tussen de huizen ligt de Prison. De deur staat open. Nieuwsgierige hoenders lopen mee. Hun baas bergt hier hun voer op.

Het is een gevang met twee cellen. Wat een tijd! De droom van de werkgever: een bedrijf met een eigen cachot.

De bewoners van Dorplein leven als God in Frankrijk.

Grote huizen verscholen achter 't groen

• De droom van de werkgever: een bedrijf met een elgen cachot.

en riante tuinen. Meneer Dor is niet zuinig geweest met grond. Dat hoefde ook niet voor 5 cent de meter.

Tweedracht

Het is schijn.

Er is tweedracht in het dorp.

Dat komt door de vergiftigde grond.

Tientallen jaren heeft de zinkfabriek de omgeving bezoeld met cadmium en ander gif. Geen pad, geen straat in Dorplein waar het na een regenbui niet glimt van de zinksintels.

In 1980 klonk het eerste alarm, de ambtelijke molen kwam op gang. Sindsdien lijkt er geen zink, maar goud in de grond te zitten in Dorplein. „Een op hol geslagen bodemsanering”, zegt een minderheid van de Dorpleiners. Zij lieten hun tuin niet afgraven. Stil zijn de anderen, waarvan sommigen 30.000 gulden kregen.

De sanering kost 360.000 gulden per tuin.

Volgzaam, dat zijn de Dorpleiners. „Dociel, de fabriek deed altijd alles”, zegt iemand, „een ongewone bereidheid om gezag te accepteren, maar ook felle naijver. Dat komt uit de tijd dat de een een betere babbel bij de directeur kon houden dan de ander”.

Dikwijls hebben er drie geslachten bij 'de zink' gewerkt. De 'Buulanders', de inwoners van Budel, zijn vaak jaloers geweest. Zij kregen geen gratis kolen. En die van Dorplein hadden in 1926 al voetbalvelden, terwijl ze in Budel nog op de hei speelden.

Ontwricht

Dorplein is ontwricht.

De pastoor staat niet meer op de loonlijst bij 'de zink' en met de fanfare Les Echos de Dorplein' gaat het al evenmin crescendo. Het verenigingsleven verkomert, er is geen winkel meer en zelfs de Rabobank, de laatste kapitalistische reddingsboei, is gevlucht.

De toekomst van 'de zink' is somber.

Als Budelco in '95 geen oplossing heeft voor de zinkafval moet de fabriek dicht. Het milieuregime van gedeputeerde Welchen is streng, maar dan gaan er wel 750 man de laan uit.

Dorplein is nog steeds afhankelijk. „Dat merk je nu sluiting banen bedreigt: „blijf van de zink af”, zegt Van der Wal. Gaat de zink dicht, dan zitten de Dorpleiners weer op de hei.